

Ermessenda i el “rei” de Dénia. Una comtessa, de tribut, ben servida

MIQUEL BARCELÓ
Universitat Autònoma de Barcelona

Un error ha fet possible la meua col·laboració en aquest volum d'homenatge a Modest Prats. A la circular de convit que vaig rebre s'especificava que es convocaven a participar-hi totes aquelles persones que havien tingut a veure “amb la casa”. Jo, que recordi, mai no he tingut relació amb “la casa”, mot que a Felanitx evoca un lloc conventual, de secrets, xiuxiueig, disciplina i obediència. Tampoc la ciutat de Girona m'és coneguda. L'he vista alguna vegada per les finestres del tren camí de Portbou. En canvi, sí, en efecte, vaig conèixer, fa molt de temps, en Modest Prats. Jugàvem en el mateix equip de futbol, jo de mig ala defensiu i ell de molt vulnerable porter. No l'he vist mai pus des de llavors. El convit equivocat és, penso, una bona manera de retrobar-lo.*

* * *

En un trasllat autènticat a Barcelona el 7 de juliol de 1230, per bisbes i notaris, es resumeix i glossa un suposat document anterior del 18 de novembre de 1058 segons el qual 'Ali, fill de Mugahid, *dux* de Dénia, atorgava al bisbe Guislabert de Barcelona la potestat exclusiva de concedir els olis sants i l'ordenació de sacerdots a Dénia. Guislabert, per la seva banda, accedeix al fet que el nom d'Ali, en el cas el seu *laqab* Iqbal al-Dawla, fos esmentat a les oracions i adreçament públics dins les esglésies. Aquest compromís de Guislabert figura només a la confirmació en àrab. Aquest –anomenat habitualment– “privilegi” va ser aportat com

* Miquel Barceló va ser professor del Col·legi Universitari de Girona durant els anys 1970-1973 impartint les assignatures “Evolució històrica d'Occident”, “Història medieval universal” i “Història moderna universal” [Nota dels editors].

a prova, pel bisbat de Barcelona, en el procés de 1230 per a reivindicar el dret d'aquesta seu sobre la jurisdicció de les Illes Balears.

Ja fa estona (1983b), vaig mostrar les dificultats que hi ha per acceptar l'autenticitat del document. Resulta poc discutible que el text conegut és, justament, una prova confeccionada pel bisbat de Barcelona per a reclamar que li fos atorgada la jurisdicció sobre Mallorca i Menorca, inconquerida encara, tot just després de la conquesta, per a la qual competia, textos foscos a la mà, amb la seu de Girona. Un entremaliat negoci, doncs, els inicis del qual ja foren descrits per G. de Zurita (1610). El cas resulta, també, un bon exemple de fins on arriba el poder de l'escriptura eclesiàstica de la conquesta que fins ara ha repel·lit satisfactòriament qualsevol altra possible narració. La d'un feudalisme expansiu és, encara, clarament, subordinada a la clerical, justament perquè fa de les conquestes –la de Mallorca, Eivissa i València– episodis d'una seqüència homògena i que té, doncs, sempre una anterioritat cristiana per restablir. Es torna inintel·ligible, així, el que té d'abrupte i de destructiu i creador una conquesta sense altres precedents que les de Tortosa i Lleida, una vuitantena d'anys abans. Aquestes ja no en tenen, d'antecedents. És sempre el discurs eclesiàstic qui fa les connexions i llavors les arestes, introduint un factor perenne d'irracionalitat en la consideració de la conquesta. Aquest factor –molt visible en el *re-* de la *Reconquesta*– és el que comparteixen el medievalisme català –si és que n'hi un d'específic– i l'espanyol. Justament, l'escriptura per la qual es creen el drets religiosos adquirits, si es pot dir així, és la que produeix el guió de la conquesta. I, per això, el “privilegi” de Dénia o les butlles dels papes Formós (892) i Romà (897), pretesament concedint al bisbe de Girona les illes de Mallorca i Menorca, passaren a formar part ben aviat de la seqüència narrativa de la conquesta i expansió catalana (Barceló 1976-77). I, en forma de desvarieig, apareix en A. Santamaría (1976) com a «tesis del espacio balear como zona de influencia catalana». Ningú no ho havia formulat mai així, tan esperpènticament, però sempre era implícit en la consideració erudita i sovint no gens venerable que es concedia a aquests textos.

En el cas del “privilegi” de Dénia resulta curiós que en tota l'antiquíssima discussió mai no es precisa el context en que s'havia produït el conveni entre 'Ali i Guislabert. Per res no hi figura el comte de Barcelona. El pacte és exclusivament entre unes parts –un *dux* i un bisbe– políticament desiguals i, per això, les motivacions que semblen haver propiciat l'acord haurien d'haver estat, si no amistoses, almenys no

determinades per la força. I com que en el text llatí pretesament escrit el 18 de novembre de 1058 s'evoca el fet, ja remarcant molt de passada per R. Chabás (1874; 1972, p. 141), que 'Ali manté i augmenta les relacions que Mugahid havia establert abans amb la seu de Barcelona, s'hauria de suposar una relació molt antiga. El text qualifica 'Ali d'«astructor et imitator» de Mugahid. Però per res no al·ludeix als comtes.

Així, doncs, hi hauria hagut un anterior acord benvolent entre Mugahid i un bisbe de Barcelona. Això seria congruent amb la descripció que se sol fer de la figura de Mugahid, un "taifa" capaç d'organitzar el 406H/1015d.C. una expedició contra Sardenya, amb objectius historiogràficament encara poc, o no gens, detectats, i mantenir també una cort refinada de poetes i lletrats lluny de rigors religiosos, possiblement procliu a civilitzats afectes amb cristians i amb l'afegitó d'un fill de mare cristiana, 'Ali, capturat de petit a Sardenya i criat com a cristià. M.J. Rubiera (1985, p. 103) va fer, amb traços equívocs i gruixuts, la pintura d'aquesta cort. Significativament, l'autora proclama l'existència de relacions militars i comercials entre Dènia i Barcelona («las relaciones entre el condado de Barcelona y los denienses eran constantes, tanto militarmente como en el comercio») que vindrien a ser el context que atorgaria plausibilitat al "privilegi". Ara bé, no és clar que deuriem ser unes relacions militars que portin a tanta benevolència. I, certament, es desconeixen quines eren les relacions comercials, o si, senzillament, hi havia intercanvis que poguessin ser consistentment descrits en aquests termes. És evident que l'autora fa servir un ofuscant comodí, molt propi del medievalisme espanyol i català, per a provar de donar sentit, amb la complicitat del lector aquiescent, a informacions que requereixen un maneig crític i complex. Certament, Mugahid i 'Ali, a Dènia, tenien vaixells i algun d'ells arribava als ports d'Egipte entre 1040 i 1060 d.C. (Constable 1994, p. 122), encunyaven monedes (Miles, 1954; Barceló 1983a) i disposaven d'exèrcits pagats. Però tot això no pot ser adequadament descrit amb generalitats del tipus que fa servir l'autora.

Es tracta, és clar, d'indicis que acompanyen la construcció d'autoritat política i que, per això mateix, han de ser objecte d'anàlisi particularitzada, atès que, tot i que, notòriament, aquests indicis són molt generals, formen part de seqüències concretes diferents on les proporcions i articulacions dels elements són diverses. Per exemple, la construcció i el manteniment d'autoritat del comte de Barcelona —té exèrcit, formes de reconeixement de la seva legalitat, qualche vaixell i encunyen moneda encara no manifestament pròpia— és perceptiblement

diferent de la de Mugahid i 'Ali. I de cap manera les pràctiques de construcció d'autoritat de Mugahid es poden entendre separatament del problema general de com singularitzar el poder, a al-Andalus, després de l'extinció del Califat (Scales 1994). Justament, identificar aquestes diferències hauria de ser un dels exercicis centrals de la recerca.

Que en la fabricació del "privilegi" de Dénia del 18 de novembre de 1058 es fa servir informació escrita procedent de la "cort" d'Ali és poc dubtós. La part àrab del "privilegi" amb signatures de personatges, alguns identificables i plausiblement coetanis d'Ali, ho fa palès. La qüestió, però, és que aquesta part àrab no es correspon al text llatí i sembla clarament manllevada, fora d'un context documental que es desconeix. El que es diu, en el text àrab, és que el *laqab* Iqbal al-Dawla ('Ali) fos pronunciat, com a reconeixement de sobirania, a les esglésies en tots els districtes on n'hi tenia.

Els indicis textuais existents molt fragmentaris i poc analitzats –l'inici d'una suposada carta d'Ali a Almodis (Barceló 1983b, pp. 16-17) i una notícia d'al-Himyari, copiada, sembla, d'al-Bakri (Bonnassie 1975, vol. 1, pp. 352-354)– no són prou fonament per a suggerir que hi havia un «esprit de bonne entente et même de collaboration active que Barcelone entretient avec ses voisins du Sud...» (Bonnassie 1975, vol 1, p. 353). La cort de Dénia s'ha anat historiogràficament convertint en un decorat orientalista on es mouen comerciants, literats, esclaus que foren antics buròcrates califals ara poderosos. Expedicions navals, suposats plaers portuaris, refinades disputes teològiques i riquesa comptable en monedes eren, repeteixo, les marques d'aquests *'amiri(s)* cercant consolidar una dinastia política. Les possibles relacions amistoses, trencant així amb la fúria d'al-Mansur, amb els comtes i bisbes de Barcelona, esdevinguts veïns, serien finalment una mostra de que, després de tot, els "moros", alliberats de la centralització califal islàmica i dels rigors religiosos, no eren tan aliens. Al capdavant, però, aquesta perspectiva historiogràfica produeix inevitablement una doble percepció. Per una banda, una cort amiga, comprensible, i, per l'altra, un sistema d'autoritat, reconeixible fàcilment com a arbitrari, depravat i, per això, dèbil enfront dels més competents i robustos, encara que en formació, poders feudals. Tanmateix, no tots els textos coneguts han estat convenientment analitzats. Ademar de Chabannes (*circa* 989-1034 d.C), per exemple, monjo de Llemotges, va contar el següent:

Primo vero adventu suo Rotgerius, sarracenis captis, unumcunq̄ue eorum per dies singulos videntibus ceteris, quasi porcum per frusta dividens in caldariis coctum ei apponebat pro epulis, et in alia domo simulabat se comedere cum suis reliqua medietatis membra. Postquam ita omnes percurrisset, novissimum de custodia quasi negligens permittebat fugae, qui haec monstra sarracenis nunciaret. Qua de causa timori exanimati, vicinae Hispaniae cum rege suo Museto pacem a comitissa Bargelonensi Ermessenda petunt, et annum tributum persolvere spondent (1897, p. 178).

Jo proposo aquesta traducció:

Tan prompte arribat, Rotger, havent fet captius sarraïns, a cada un d'ells dia rere dia i a la vista de tots, en feia trossos, com si es tractés d'un porc cuit en calderes, i els hi posava per menjar; i en una altra casa, amb els seus, simulava menjar-se els trossos de l'altra meitat. Després d'haver-ho fet amb tots, el darrer que quedava presoner, com per negligència, el deixava fugir, per tal que anunciés als sarraïns aquestes noves portentoses. Desanimats a causa del terror, de la veïna Hispània, demanaren amb el seu rei Muset la pau a Ermessenda, comtesa de Barcelona, i s'obligaren a pagar un tribut anual.

Aquest text, que jo sàpiga, no ha estat mai abans introduït en la discussió de com els comtes de Barcelona aconseguiren, molt inicialment, obligar a pagar tributs, que un poc més tard es diran "pàries" –de l'àrab *bar'ia* (Pezzi 1979)– a Mugahid de Dénia. De fet, no se sabia que Mugahid en pagués, de tributs. P. Bonnassie (1975, vol 1, p. 352, n. 96) alludí al text d'Ademar de Chabannes com a indici de que «dès 1018, des contacts sont noués, dans de circonstances à vrai dire extrêmement confuses, entre la comtesse Ermessenda et Mochehid». Però en nota a peu de plana mostra moltes reticències a donar crèdit al text d'Ademar que contendria errors (casament de la filla d'Ermesend amb Rotger) o inversemblances (canibalisme). I després de referir-se a les conclusions «extrêmement différentes et parfois radicalement opposées» d'alguns autors anteriors, considera molt improbable, sense explicar-ho, que Mugahid pagués tribut a la comtessa de Barcelona. I acaba el seu comentari de manera sorprenent. Si hi hagué pagament de Mugahid a Ermessenda, aquesta hauria estat només l'intermediària per aconseguir «le départ de ces brutes indésirables pour les Musulmans comme pour les Chrétiens». Aquests «brutes indésirables» són els normands. I el d'Ademar és un dels primers textos, si no el primer, a informar de la presència i activitats d'una banda de normands des de Barcelona fent expedicions contra els andalusins. I això, contràriament a l'opinió de P. Bonnassie - «en tout cas, l'épisode est sans lendemain» (1975, vol 1, p. 352)– si que va tenir futur aviat, a Sicília,

i a tota la Mediterrània, la Primera Croada essent una culminació d'aquest "èxit normand" (Douglas 1969). Per què P. Bonnassie els qualifica de «brutes indésirables» és quelcom que no diu o tal vegada aquesta percepció dels normands ve determinada per aquell decorat orientalista de la cort de Dénia i les relacions de veïnatge –quasi nacional?– amb els comtes de Barcelona. Això és una greu deformació que té com origen, no gens remot per altra banda, els supòsits historiogràfics encara indiscutits de R. Menéndez Pidal en el seu llibre fonamental de *La España del Cid* (Menéndez Pidal, 1939).

Cal dir, tot d'una, que el text d'Ademar de Chabannes va ser adduït fa estona per G. Levi della Vida (1957, 1971) com a exemple del motiu del «cannibalismo simulato» inaugurat per escrit, sembla, per Flavi Josep (*Antiquitates Iudicae, Archaeologia*, L. 13, cap. 12, 6, pp. 345-347) on, és clar, es parla d'antropòfags i no de caníbals, que no compareixeran fins molt poc després de l'arribada de Cristòfor Colom, justament, a les illes dels Caribs. Es tracta de la simulació d'antropofàgia per a produir terror en els enemics. La difusió de la pràctica o la repetició literària d'aquest estratagema és, com mostrarà Levi della Vida, força complicada d'establir. Es documenta en textos àrabs sobre la conquesta d'Hispania. En un text atribuït –falsament, sembla– a Pere Pascual (mort el desembre del 1300), es fa referència a la trampa en termes molt similars als d'Ademar de Chabannes. També pràctiques similars foren atribuïdes a Boemond el Normand en el setge d'Antioquia el 1098. Tal vegada precipitadament, Levi della Vida, que reconeix la vaguetat de les seves suposicions, conclou que la connexió entre el text de Flavi Josep i els textos àrabs és fosca. Probablement, una de les versions de l'episodi de Rotger hauria estat coneguda per Guillem de Tir que fa repetir, més simplificada, l'estratagema a Boemund el Normand en el setge d'Antioquia, el 1098 (Levi della Vida 1957, p. 747; 1971, p. 199). És també destriable un ressò del mateix motiu en un poema turc de lloança d'Umur Beg. En qualsevol cas, es tracta d'un motiu literari d'abast reduït i de repetició senzilla. Excepte, però, en el cas atribuït a Rotger el Normand, que podria resultar ser la narració inicial. Vegem-ho. El bessó del motiu, ja descrit per R. Dozy (1881, vol 1, p. 37) és el següent: uns guerrers fingeixen que couen presoners en calderes i fan com si els mengessin per tal que altres presoners escampessin la notícia de que aquells guerrers menjaven carn humana. Aterrit, el bàndol enemic fugia sense oferir resistència.

De tots els coneguts, el d'Ademar és el que presenta una versió més complicada i detallada de l'estratagema. Els presoners andalusins

contemplen com un darrera l'altre són cuinats i servits a taula com si fossin porcs, i els qui han quedat esperant torn són convidats a menjar la carn humana preparada en les calderes. Els normands a una altra casa que simulaven compartir la menjua. Es tracta, doncs, d'antropofàgia simulada, per part dels normands, i d'antropofàgia proposada als captius andalusins. Només un en queda per difondre, deixat fugir, la bona nova.

Certament, doncs, el text d'Ademar de Chabannes no pot ser menystingut i relegat a una consideració de nota de peu de pàgina. Els textos d'Ademar són de decisiva importància per a configurar la més primerenca imatge dels musulmans –*sarraceni*– i dels jueus, sobretot, com a heretges que cal destruir (Landes 1995; Frascetto 1999). Així, la descripció de l'activitat depredadora d'una banda de normands a al-Andalus oriental, amb l'evident empara de la comtessa de Barcelona, mereix adequadament ser analitzada. Es tracta de la notícia més antiga de l'exercici de tributació forçada i formalitzada com a pau sobre un "taifa". No es diu com aquest tribut es pagaria. Probablement en *dinar*(s) califals, atès que monedes andalusines eren esmentades en els comptes documentals catalans des de, almenys, el 978 (Balaguer 1999, p. 70). P. Bonnassie (1975, vol 1, pp. 372-384) va sistematitzar aquests esments molt notòriament en progressió des del 991-1000. Cal recordar que Mugahid estableix el domini sobre Mallorca el 1014-1015 i que la fracassada expedició naval a Sardenya data de 1015. És una expedició que sembla un intent que no surt bé de trasllat d'un estat, amb família dinàstica inclosa. No ha estat mai objecte d'una anàlisi historiogràfica adequada. La intervenció dels normands dirigits per Rotger s'hauria produït, doncs, en una situació complicada per Mugahid. El «sarracenis captis» és, però, massa escuet i no permet determinar on es va fer la captura, ni qui ni quants eren. Tanmateix, l'estratagema, fins i tot si es pren només com a recurs literari per a resumir l'organització del terror, fou efectiva. S'ha de notar també que Rotger i els seus normands tan sols van ser l'instrument per a produir quelcom enormement novedós el 1018, la tributació de musulmans a l'infidel, no només onerosa físicament, sinó plena també de malestars legals i socialment difícils d'encaixar a Dènia i a al-Andalus en general. Cal fixar-se també en el fet que Rotger, de fet, sotmet a tribut aquells de "la veïna Hispània" –al-Andalus– en nom d'Ermessenda, l'autoritat de Barcelona. Igualment, i a l'espera d'un estudi específic, sembla, en efecte, que l'ús del motiu literari conegut d'Ademar provingui de tradicions narratives andalusines o concernint l'antiga conquesta d'al-Andalus. El que és més segur és que serveix

després per a descriure un estratagema de Boemund el Normand en el setge d'Antioquia el 1098, durant la Primera Croada, com si fos un episodi o recurs narratiu que acompanya els normands i els seus clergues. Té èxit l'estratagema i la fama dels croats com a antropòfags s'expandeix «ad Orientis partes remotissimas».

Lluny, doncs, de no tenir "l'endemain", el text d'Ademar de Chabannes sobre Rotger, Mugahid, Ermessenda, Hispània, Barcelona i tributs descriu, com en una claror sobtada i curta, el que serà un molt pròxim futur.

Bibliografia

- Balaguer, A.M^a. (2000), *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, 2000.
- Barceló, M. (1976-1977), «La pretesa al·lusió a Mallorca i Menorca en unes butlles dels papes Formòs (892) i Romà (897) al bisbe Servusdei de Girona. Notícia sobre la fabricació d'un fet», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 23 (1976-1977), pp. 247-255. Recollit a M. Barceló, *Sobre Mayurqa* (Quaderns de Ca la Gran Cristiana, 2), 1984.
- Barceló, M. (1983a), «Assaig d'un corpus numismàtic de la taifa amirida de Danya-Mayurqa (436-468)», dins *IV Coloquio Hispano-tunecino*, Palma de Mallorca, 1983, pp. 43-62.
- Barceló, M. (1983b), «La quèstió dels documents d'un suposats acord entre 'Ali B. Mujahid de Danya i el bisbe Guislabert de Barcelona», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, 39 (1983), pp. 7-29. Recollit a M. Barceló, *Sobre Mayurqa* (Quaderns de Ca la Gran Cristiana, 2), 1984.
- Bonnassie, P. (1975), *La Catalogne du milieu du XXx a la fin du Xie siècle. Croissance et mutations d'une société*, tome 23, Tolosa de Llenguadoc, Série A, 1975.
- Chabannes, Ademar de (1987), *Chronique publiée d'après les manuscrits par J. Chavanon*, París, 1987.
- Chabás Llorens, R. (1972), *Historia de la ciudad de Denia*, Alacant, 1972 (3^a ed.).
- Douglas, d.c. (1969), *The Norman Achievement 1050-1100*, Berkeley, Los Angeles, 1969.
- Dozy, R. (1965), *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne*, vol. I, Amsterdam, 1965.

- Frassetto, M. (1999), «The image of the saracen as Heretic in the sermons of Ademar of Chabannes», dins M. Frassetto i D.R. Blanks, *Western Views of islam in Medieval and Early Modern Europe*, Basingstoke, 1999.
- Landes, R. (1995), *Relics, apocalypse, and the deceits of History: Ademar of Chabannes 989-1034*, Cambridge, Mass., 1995.
- Levi della Vida, G. (1957, 1971), «Il motivo del cannibalismo simulato», *Revista degli Studi Orientali*, XXXII (1957), pp. 741-748. Recollit a M^a. Nallino, (ed), *Note di Storia Letteraria Arabo-Ispanica*, Roma, 1971.
- Menéndez Pidal, R. (1939), *La España del Cid*, Buenos Aires, 1939.
- Miles, G. (1954), *Coins fo the Spanish Mulûk al-Tawa'if*, New York, 1954.
- Pezzi, H. (1979), «Sobre el origen del vocablo "Parias"», *Andarax*, 9 (abril-mayo 1979).
- Remie Constable, O. (1994), *Trade & traders in muslim Spain. The commercial realignment of the iberian Peninsula 900-1500*, Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 1994.
- Rubiera Mata, Mª J. (1985), *La taifa de Denia*, Alacant, 1985.
- Santamaria, A. (1972), *Determinantes de la conquista de las Baleares (1229-1232)*, Palma de Mallorca, 1972.
- Scales, P. (1994), *The fall of the Caliphate of Córdoba. Berbers & Andalusis in conflict*, Leiden / Nova York, 1994.